

Mi az az összeesküvés?

Luc Boltanski a rejtelmekről és az összeesküvésekről írott munkájában idézi korunk egyik legismertebb összeesküvés-szakértője, Peter Knight definícióját, majd néhány pontban kritikai megjegyzéseket fűz hozzá. Knight összeesküvés-definíciója szerint: „Nagy hatalmú emberek kis csoportja, akik titokban szövetkeznek, hogy kiterveljenek és végrehajtsanak egy illegális és végzetes cselekedetet, beindítva az események különös menetét.” A meghatározás kétségtelenül jól hangzik, de alaposabb elemzés után kimutatható az is, jegyzi meg a francia szociológus, hogy a mondat szinte minden szava további tisztázásra, illetve pontosításra szorul. Ami például a kisszámú csoport kérdését illeti, való igaz, hogy az összeesküvések aktív magját általában limitált számú személyek alkotják, de az olyan „világméretű összeesküvések,” mint a náciizmus vagy a sztálinizmus, elképzelhetetlenek nagyszámú kollaboráns és szimpatizáns asszisztálása nélkül. A frontvonal meghúzása valóban nem könnyű, mondja Boltanski, hiszen számításba kell venni az összeesküvésben résztvevők hatalmát, továbbá az összeesküvés kiterjedtségét, társadalmi méretét stb. De ha az emberek terminust vizsgáljuk, azzal kell szembesülnünk, hogy némelyek nem kizárólagosan embereket vádolnak összeesküvés kitervelésével és kivitelezésével, hanem olykor földönkívüli lényeket, esetleg intelligens robotokat. A nagy hatalmú terminus is sokértelmű. Boltanski azt írja: „Az összeesküvők hatalmasak, mivel mindegyikük rendkívüli hatalmat vindikál magának (...) vagy talán éppen abból adódik a hatalmuk, hogy az összeesküvés során mintegy összeadódik a résztvevők ereje, noha egyenként nagyon is gyengék, de a közöttük levő szoros kapcsolat, amely egy célban egyesíti őket, úgyszólván megsokszorozza erejüket.” A titkosságra utalás sem mindig állja meg a helyét. Néha az összeesküvők fogadalmat tesznek, hogy életük árán is megőrzik a titkot. De van, amikor az összeesküvés vádja nem valamilyen – az összeesküvők által birtokolt – belső (interperszonális) titokkal áll összefüggésben, hanem az összeesküvőket összekötő kapcsolatrendszer intranszparens jellegét tartják titkosnak. Példa lehet erre, amikor az „uralkodó osztályok” összeesküvéséről beszélnek. Ennél még abszurdabb konspirológiai elméletek is léteznek. Vannak, akik azzal vádolják a férfiakat, hogy összeesküdtek a nők ellen. Ilyenkor senki sem gondolja komolyan, hogy az uralkodó osztály minden tagja külön-külön, illetve minden férfi egyenként valamilyen különleges titokba avatott. Léteznek aztán olyan titkok, amelyek különféle gazdasági szervezetekkel állnak kapcsolatban (pl. ipari titkok), illetve az állami titkok klasszikus példája a katonai titok (mondjuk a Manhattan Project az Egyesült Államokban a második világháború alatt) – ezek a titkokat őrző szervezetek sem feltétlenül összeesküvés-szerűen működnek. (De például az anarchisták magát az államot is hatalmas összeesküvő-szervezetnek tekintik.) A koordinálás és a tervezés még a korábbiaknál is érzékenyebb területeket érint. Minden hatékony emberi tevékenység része a tervszerűség és a feladatok koordinálása. Kérdés, mennyiben tér el a normálistól az összeesküvés koordinációs gyakorlata. Gond lehet, hogy az összeesküvés vizsgálata során nem mindig lehet olyan jól kigondolt tervszerűségre bukkanni, amelyet a résztvevők forгатókönyvszerűen követnének. A retrospektív vizsgálatok, már ha ilyenek léteznek, nagyon gyakran képtelenek felfedni az eredeti intenciókat, az események leginkább a maguk útján haladnak, s csak kevés nyomát lehet felfedezni az előre végiggondolt célszerűségnek. Sokszor már az összeesküvés tárgyának meghatározása is problematikus. Ez nem kis részben a megítélés pozíciójától függ. Van, hogy a vádlók részéről a mozgalom egésze összeesküvésnek minősül, míg a résztvevők oldaláról legfeljebb egy széles társadalmi megmozdulás első szakaszában érhetők tetten összeesküvés-szerű mozzanatok. Néha éppen az aktuálisan hatalmon lévők hozzák szóba az összeesküvés-teóriát, hogy bagatellizálják vagy nevetségessé tegyék az ellenük irányuló társadalmi mozgalmakat. De az összeesküvés illegális jellegének hangsúlyozása sem magától értetődő igazság. Ha valóban így állna a helyzet, egy sor, éppen az államok által szervezett nem nyilvános tevékenység, például a titkosszolgálatok működtetése, a kémkedés és a kémelhárítás is az összeesküvés körébe tartozna, s ezen az alapon nemcsak az úgynevezett „totalitárius” vagy „lator” államok által működtetett titkosszolgálatokra, de a „demokratikus” rendszerek hasonló szervezeteire is ki kellene terjeszteni az összeesküvés vádját. Van is olyan teoretikus, aki így gondolkodik, például Alain Dew erbe, mikor azt állítja, hogy a titkosság és az összeesküvés a titkosszolgálatok elfogadott ideológiájának tekinthető. Knight – és vele egyetértésben Boltanski – csak addig merészkednek, hogy nagyon valószínű: olykor a hivatásos titkosszolgálatok, a gyors siker vagy a hatékonyság érdekében, megkerülik a szolgálati utat és önállósítják magukat, s valóban összeesküvők módján cselekszenek. (Majd Dugin teóriája kapcsán látni fogjuk, hogy nem elképzelhetetlen a titkosszolgálatok önállósodott nemzetközi együttműködése sem, amely messze meghaladja az őket foglalkoztató államok eredeti célkitűzéseit.)

Ami az összeesküvés ártó vagy gonosz szándékát illeti, ez sem egyértelmű. Léteznek, illetve léteztek jó szándékú „összeesküvések”. Ide tartoznak a szabadkőművesek és az illuminátusok is, akik a szabadság és a felvilágosodás eszméinek gyorsabb érvényre juttatása érdekében hoztak létre titkos társaságokat. Az akceptálható cél persze nem feltétlenül igazolja az alkalmazott eszközöket, miként – a szabadkőművesek mellett – az illegalitásban szervezkedő orosz szociáldemokraták esetében tapasztalhattuk. A nyilvánosság hiánya, az ezoterikus nyelvezet, a bezárkózás még a legjobb szándékkal létrehozott titkos szervezeteket is deformálja, paralizálja az eredeti intenciókat, illetve súlyos személyiségzavarokat idéz elő a tagok sorában. (Az utóbbi mondat már az én álláspontom, Boltanski nem vizsgálja ezt a kérdést. Másutt viszont részletesen tárgyalja a kollektív és az egyéni paranoia, illetve az összeesküvés kapcsolatát. Mindenesetre elég csak Dosztojevszkij Ördögökjére gondolnunk, amelyben egy összeesküvőcsoport tagjainak morális szétesését követhetjük.) Végezetül, ahogy az összeesküvés befolyásolja, illetve új irányba terelik az eseményeket, elmondható, hogy az állam által kivitelezett adminisztratív intézkedések, de sokszor a „normál társadalomtudományok” is hasonló ambíciókat tűznek maguk elé.

Alekszandr Dugin történelemfilozófiájának konspirológiai háttére – egy elmélet a misztikum, a valóság és az örület határán

Miként Dugin osztrák monográfusa, Alexander Höllw erth joggal állítja, minden összeesküvés-elmélet szükségszerű tartozéka a dualista világfelfogás, amely abszolút ellentétet lát jó és rossz között. Valószínűleg Dugin sem tagadná ezt a feltételezést, sőt, a maga meglehetősen extrém konspirológiájában tudatosan él a legváltozatosabb oppozíciós konstrukciókkal. A 2005-ben megjelent Konspirológija című munkájának bevezetőjében az összeesküvés-elméleteket a posztmodern kor vidám tudományaként aposztrofálja, amelyet a játékoság és az ironia sző át. A sok száz oldalas könyv tanulmányait olvasva egyre nyilvánvalóbb, hogy Dugin nagyon is komolyan hisz az összeesküvés-elméletekben, legalábbis azokban, amelyek alátámasztják manicheus történelemfilozófiáját. A posztmodernektől eltérően az igazi konspirológusok hisznek a maguk fixa ideáiban, s minden valószínűség szerint őszintén mondják, amit éppen mondanak. Duginnak igaza lehet, hogy a múlt század kilencvenes éveitől a tömegmédiában is egyre nagyobb teret nyertek a konspirológiai tematikájú művek, ezek közül is talán a Mátrix és az X-akták a legismertebbek. Az utóbbi filmsorozat jelmondata, hogy Az igazság odaát van, pontosan kifejezi az összeesküvés-elméletek lényegét: az államok becsapnak bennünket, például az amerikai kormány az ötvenes évek eleje óta elárja a nyilvánosság elől a földönkívüliek holttestét. S hogy erre nincs bizonyíték?! Ez a tény megerősíti, mondják az összeesküvés-elméletek hívei, hogy éppen a hiányzó bizonyíték a bizonyíték!

Dugin – demonstrálandó, mennyire komolyan veszi feladatát – így határozza meg könyve célját: „a legelső kísérlet, hogy a konspirológiát mint szociológiai és kulturális jelenséget vizsgálja, tehát mint a posztmodern kor konceptuális szindrómáját.”

Az első fejezetet olvasva (Az összeesküvés paradigmái – bevezetés a konspirológiába) valóban úgy tűnhet, hogy komoly szociológiai, társadalomtudományi munkát tartunk kezünkben. Dugin néhány pontban összefoglalja az összeesküvés-elméletek modelljeit vagy típusait, ami nem különbözik lényegesen a hasonló tematikájú művek tipologizálási gyakorlatától. Ő így érvel: „Sematikusan azt lehet mondani, hogy az összeesküvés-elméletek kiinduló axiómája szerint létezik valamiféle titkos társaság, amelynek tagjai arra törekednek, hogy uralmuk alá hajtsák a világot és egy tökéletesen új világrendet hozzanak létre, amelyben kulcspozíciókat foglalnak el, és úgyszólván korlátlanul uralkodnak. Emellett az is fontos, hogy a feltételezett új rend nem közömbös, hanem egyenesen szemben áll azzal, amit az adott pillanatban vagy 'tegnap' még 'természetesnek' tekintettek. Maga a titkos társaság nem egyszerűen rossz emberekből áll, hanem 'sajátos' emberekből, nevezetesen a 'Gonosz zsenijeinek' különös neméből, akik valamilyen fundamentális anomáliát testesítenek meg, összevetve a 'normális' vagy 'természetes' emberek típusával.” Pontokba szedve mindez konkretizálódik is: 1. Az összeesküvés centrumában emberek állnak. 2. Ezek az emberek valamilyen titkot rejtegetnek. 3. Ezek az emberek alapvető és súlyos defektusban szenvednek. 4. Az 'összeesküvés' célja valamilyen 'alternatív ellenvilág' létrehozása, amely megfelel az összeesküvők 'anormális' természetének. 5. Az 'összeesküvés' negatív célja a dolgok 'természetes' és 'normális' rendjének megsemmisítése, amelyet akadálynak vagy sorompónak tekintenek céljaik megvalósításának útjában. Az első pont, hogy emberek állnak az összeesküvés mögött, egyáltalán nem tautologikus állítás, mondja Dugin. Azért, mert a modernitást megelőző korokban vagy a ciklikus, vagy a teleologikus világszemlélet uralkodott, s az események folyamatában lényegében nem az emberi cselekedetek határozták meg. Csak a felvilágosodást követően született az a profán elképzelés, hogy az ember causa sui, tehát hogy maga tervezi és valósítja meg tulajdon sorsát. Így az összeesküvés-elméletek a modernitás invenciói, amelyek az ember diabolikus hatalmának feltételezésén alapulnak. Dugin persze visszautasítja a negatív vagy „elleniniciatívát”, s egy alternatív összeesküvés-elmélettel áll elő.

Kiindulásként nagy biztonsággal állítható, hogy ez a teória látszólag visszautasítja az összeesküvés-elméletek általános jellegzetességeit. Tehát azokat a szimplifikáló elméleteket, amelyek az általuk adott értelmezések fényében modellálják a történelmi, társadalmi eseményeket. Ezek az „megszokott elméletek” lemondanak az események összetett és időigényes elemzéséről, a racionálisan mindig vitatható terminológiáról; ehelyett megelégszenek a történelem naiv sematizálásával. (Ilyen például A Cion bölcseinek jegyzőkönyvei címmel megjelent „munka” népszerűsége a múlt század kilencvenes éveinek posztsovjet társadalmában, ugyanis a felbomló Szovjetunió kaotikus mindennapjaiban sokak számára hihetően hangzott, hogy a kommunista korszak terrorjáért és a spontán privatizáció miatti általános elszegényedésért is elsősorban a zsidók felelősek.)

Höllw erth joggal írja, hogy Dugin konspirológiája jóval ambiciózusabb. „Ez az összeesküvés-elmélet a geopolitikát és a 'szakrális geográfiát' (a tradicionalizmust) is összekapcsolja, s mindezt globális világ-történelmi szemléletmóddá szintetizálja. A globalitás a konspirológia prizmáján megtörve a korábbi marxista-leninista történelem- és társadalomszemlélet pótlékává lényegül, mégpedig úgy, hogy megőrzi a korábbi kapitalizmus/szocializmus világnézet duális jellegét. Dugin ezzel párhuzamosan hasznosítja az összeesküvés-elméletek 'erotikus' potenciálját is, amely a dualisztikus magyarázat egyszerűségében, illetve a világtörténelem misztifikáló értelmezésében rejlik.” Lemond a társadalomtudományok úgynevezett „logocentrizmusáról” is, hogy ezzel a gesztussal is jelezze: a posztmodern gondolat-javakat tetszése szerint használja (vagy éppen nem használja) fel. Ebben Dugin igényt tart nézetei tudományos megalapozottságára, noha a tudomány fogalmát egészen sajátosan értelmezi. Az általa kidolgozott konspirológia metaszintje kiiktatja a faktológiai kérdéseket, és minden problémát eszmetörténelmi, szemiotikai és diskurzus-elemzési keretbe emel. Dugin szívesen idézi a hegeli látszat (Schein) és lényeg (Wesen) megkülönböztetését. Szemében a normális történelemtudomány megreked a fenomenális faktológia szintjén, s képtelen, hogy felfedje a lényegi világrend eredőit. (Zárójelben jegyzem meg, hogy nemrégiben megjelent könyvében, a Logosz és Mítosz – a mélység szociológiája címűben, Dugin azt fejtegeti, hogy nem a logosz felől kell értelmezni a mítoszt, hanem fordítva: a mítoszból kell magyarázni a logoszt. Ez egyébként a

tradicionalisták megszokott érvelése, amely egy sor episztemológiai problémát is felvet.)